

ВОКАЛНА ТРАДИЦИЈА ЈАСЕНИЦЕ
у светлости етногенетских процеса

© Јелена Јовановић, 2014.

© Музиколошки институт САНУ, 2014.

Ова монографија је резултат рада на пројекту *Идентитети српске музике од локалних до глобалних оквира: традиције, промене, изазови* (бр. 177004 Музиколошког института САНУ, 2011-2014). Пројекат, као и издавање ове монографије, финансирани су од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Музиколошки институт САНУ

Јелена Јовановић

ВОКАЛНА ТРАДИЦИЈА ЈАСЕНИЦЕ
у светлости етногенетских процеса

Београд 2014

САДРЖАЈ

УВОД.....	9
И з в о р и.....	13
М е т о д е.....	19
ЈАСЕНИЦА: ГЕОГРАФСКО ПОДРУЧЈЕ И ПОРЕКЛО СТАНОВНИШТВА	27
Г е о г р а ф с к о п о д р у ч ј е.....	27
Д о с е љ а в а њ а и с а с т а в с т а н о в н и ш т в а	32
Преглед састава становништва насеља Јасенице према његовом пореклу.....	34
<i>Старинци (38); Инверсне сеобе (41); Унутрашње миграције (41)</i>	
Досељеничке струје у Јасеници.....	42
<i>Динарска струја (44); Косовско-метохијска струја (47); Шопска или торлачка струја (49); Моравско-вардарска струја (50); Тимочко-браничевска струја (53)</i>	
Процеси међусобног прилагођавања група становништва	54
Конституисање новог „етничког амалгама“	58
РЕЗУЛТАТИ ЕТНОЛОШКИХ И ЛИНГВИСТИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА У ЈАСЕНИЦИ.....	60
Резултати етнолошких истраживања.....	60
Опште особине предела и људи (60)	60
Подаци о народним обичајима (64)	64
<i>Обичаји годишњег циклуса и поједина народна веровања (66); Обичаји животног циклуса и породичних светковина: свадба, обичаји везани за смрт и погреб, слава (72); Други обичаји – превоз добара (76).</i>	
Резултати лингвистичких истраживања.....	77

ТРАДИЦИОНАЛНО ПЕВАЊЕ У КОНТЕКСТУ: ОБРЕДНА ПРАКСА И СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ	87
Обредне песме.....	89
Песме годишњег циклуса.....	89
<i>Песме у време светковања Божића (89); Песме у пролећном циклусу обреда и обичаја (91); Песме у летњем циклусу обреда и обичаја (93)</i>	
Песме животног циклуса и породичних светковина	95
<i>Песме намењене деци (95); Свадбене песме (96); Тужење (кукање, запевање) (100); Славске песме (101)</i>	
Необредне песме	103
<i>Песме уз послове (103); Песме које се певају у различитим приликама (114).</i>	
 КАРАКТЕРИСТИКЕ ВОКАЛНЕ ТРАДИЦИЈЕ ЈАСЕНИЦЕ	123
Мелопоетска анализа	123
Стих	123
Облици	125
<i>Монотематски принцип (126); Битематски принцип (130); политематски принцип (132).</i>	
Рефрени	133
<i>Претпевни (133); Упевни (134); Припевни (134); Комбиновани (135).</i>	
Тонски низови.....	137
<i>Записи Љубинка Миљковића и проблем идентификовања тонских висина (137); Тонске структуре старије традиције из Доње Јасенице према систему Даниелу – Миљковић (139); Тонски низови у Јасеници (141); Низови у једногласним и двогласним песмама старије традиције (148); Низови у двогласним – хибридним облицима и песмама на бас (149); Промене тонског низа у току исте песме (153)</i>	
Каденце.....	156
<i>Солистичко певање (156); Групно певање старије традиције (159); Хибридни облици и песме на бас (162)</i>	
Метар и ритам.....	166
Једноглас и облици двогласа.....	169
Особености извођења	176
 Мелодијски модели.....	184
Мелодијски модели заступљени у целој области	188
<i>Мелодијски модел I – модел свадбених песама (188); Мелодијски модел II – модел свадбених, славских и прелских песама (190); Мелодијски модел III – модел свадбених и прелских песама (193); Мелодијски модел IV – модел свадбених, славских, прелских и лирских песама опште намене (196); Мелодијски модел V –</i>	

<i>модел жетелачких песама (200); Мелодијски модел VI – модел солистичких путничких песама (201); Мелодијски модел VII – модел песама разних жанрова („обредни глас“) (202); Мелодијски модел VIII – модел епских и приповедних песама, „динарски варијетет“ (206); Мелодијски модел IX – модел кукања / запевања (207)</i>	
Мелодијски модели карактеристични за Горњу Јасеницу	208
<i>Мелодијски модел X – модел песама на глас / ерског певања (208); Мелодијски модел XI – модел сватовског рудничког гласа (209); Мелодијски модел XII – модел крстоношких песама (209); Мелодијски модел XIII – модел препевки и бројеница (210); Модели песама намењених деци и дечијих разбрајалица (211)</i>	
Мелодијски модели карактеристични за Доњу Јасеницу	213
<i>Мелодијски модел XIV – модел коледарских песама (213); Мелодијски модел XV – модел ромских лазаричких и додолских песама (214); Мелодијски модел XVI – модел краљичке песме (214); Мелодијски модел XVII – модел шаљивих приповедних песама (215); Модели песама намењених деци (216)</i>	
Други мелодијски модели	218
<i>Мелодијски модел XVIII – Осу се небо звездама (218); Модел XIX – песме у такту 5/8 (219).</i>	
<i>Модели хибридних облика и песама на бас</i>	219
Посебности вокалне традиције Горње и Доње Јасенице	225
Тонски низови	226
Различити аспекти облика мелодијских модела	232
Каденце	236
Физиономије мелодијских модела у различитим жанровима	238
Једноглас или двоглас и начин извођења	243

МЕЛОДИЈСКИ МОДЕЛИ И ДРУГИ СТРУКТУРНИ ЕЛЕМЕНТИ ВОКАЛНЕ ТРАДИЦИЈЕ ЈАСЕНИЦЕ У ШИРЕМ ГЕОГРАФСКОМ И ДИЈАХРОНИЈСКОМ КОНТЕКСТУ

Мелодијски модели заступљени у целој области	254
Мелодијски модел I	254
Мелодијски модел II	258
Мелодијски модел III	262
Мелодијски модел IV	265
Мелодијски модели V и VII (жетелачке песме)	268
Мелодијски модел VI	271
Мелодијски модел VII (различити жанрови).....	272
Мелодијски модел VIII	274
Мелодијски модел IX	275
Мелодијски модели карактеристични за Горњу Јасеницу	277

Мелодијски модел X	277
Мелодијски модел XI	278
Мелодијски модел XIII	279
Мелодијски модели карактеристични за Доњу	
Јасеницу	280
Мелодијски модел XVI	280
Модели обредних песама годишњег циклуса	282
Мелодијски модел XIV	282
Сјакање	282
Мелодијски модел XV	283
Мелодијски модел XVII	283
Други мелодијски модели	284
<i>Модели песама намењених деци и божићних песама (284); Модел</i>	
<i>песме Осу се небо звездама – „западна варијанта“ (287); Модел</i>	
<i>песама у такту 5/8 (287)</i>	
О текстуалној компоненти песме <i>Нишнула се звезда</i>	288
ЗАКЉУЧАК	291
Стариначке црте	296
Дошљачке црте	298
Елементи динарске вокалне традиције	298
Елементи косовско-метохијске сеоске вокалне традиције	301
Елементи вокалне традиције источне и југоисточне Србије	302
Елементи који упућују на везу са влашком вокалном традицијом и	
елементи које су донели Роми	303
Црте развијене на терену Јасенице од времена	
интензивних насељавања до данас	303
Црте настале кристализацијом мешавине разнородних елемената	
Црте које су се развиле у новије време, независно од ранијих	
процеса	305
ЛИТЕРАТУРА	311
VOCAL TRADITION OF JASENICA REGION IN VIEW OF ETHNOGENETIC	
PROCESSES (<i>Summary</i>)	343
ПРИЛОЗИ	353
Прилог I: Табеле	355
Прилог II: Карте	373
Карте I (1-4): Положај, становништво и говори Јасенице	373
Карте II (1-13): Музичке изоглосе у Јасеници	379
Карте III (1-6): Карактеристични мелодијски модели у ширем	
географском контексту	395
Прилог III: Нотни примери из Јасенице (1-285)	403
Прилог IV: Нотни примери из других области (1-22)	713

УВОД

Јасеница је предеона целина у централној Шумадији. Њена северна граница обухвата подручје милионског града, државне престонице, са развијеним комуникацијама у свим правцима. Заједно са суседним областима централне Шумадије – Лепеницом и Гужом, и северне – Космајем, представља област чији су стари слојеви народног музичког стваралаштва до данас великим делом недовољно познати и проучени (в. о томе: Миљковић 1979; Јовановић Ј. 2007: 191).

Вокалним наслеђем Јасенице до сада су се систематски бавили етномузиколог Љубинко Миљковић, који је обрадио традицију Доње Јасенице (источног дела области) и објавио збирку мелографских записа са етномузиколошком студијом, као и велики број радова заснованих на овим налазима, и Јелена Јовановић, која је, бавећи се различитим аспектима музичке традиције Горње Јасенице (западног дела области) такође објавила бројне чланке, као и монографију о свадбеном певању у овом крају и једно аудио издање (в. *Литературу*).

Досадашња истраживања у Јасеници дала су основу за етномузиколошко сагледавање њене вокалне традиције као целине. Поређење сеоског народног певања у западном и источном делу области показује да ове традиције имају много заједничких особина, али и значајних разлика које пружају разноврстан, занимљив и инспиративан материјал за синтетичка етномузиколошка истраживања. Нарочито се значајним чини могућност сагледавања вокалне традиције целокупне Јасенице с обзиром на етногенетске процесе који се у овој области одвијају вековима, а који су интензивирани током последњих две стотине година, од времена Првог српског устанка и почетка великог прилива становништва из различитих крајева. Отуда, један од циљева овог рада јесте да помогне употпуњавању слике старије музичке традиције централне Србије, али и да постави смернице за даљи рад у тражењу одговора на питања о међузависности етногенетских процеса и традиционалног певања на истом подручју.

Овај рад представља синтезу до сада постојећих података и знања о вокалној традицији целокупне области Јасенице и, делимично, околних

предеоних целина централне Србије. Примењен је интердисциплинарни приступ који укључује знања из домена историје, етнологије и лингвистике. Терен који је обрађен обухвата укупно 58 од 76 насеља Горње и Доње Јасенице.

Подручје Јасенице налази се, као што је речено, у централној Србији, у средишњем делу Шумадије. Обележено је током истоимене реке која извире под планином Рудник, тече према истоку и североистоку и улива се у Велику Мораву. Област је чак са три стране – јужне, северне и северозападне – отворена, јер са тих страна нема природних, географских граница. Положај јој је такав да су кроз њену област од почетка 18. века водиле главне комуникације којима су међусобно повезане области рудничке подгорине, Грузе, Лепенице, Колубаре, Подунавља и Моравске долине. Тиме је Јасеница све до времена када су изграђене железничке пруге „имала улогу транзитне области између различитих делова Шумадије“ (Дробњаковић 1923: 198). Њеним простором су се још од Средњег века, а вероватно и раније, па све до данас, непрекидно одвијале миграције и укрштале селидбене струје из, може се рећи, свих јужнословенских области. При томе, многи топоними говоре о константном присуству стариначког слоја становништва на овом терену (Недељковић М. 1996: 39, 40). Групе досељеника које су токовима историјских околности пристизале на простор Јасенице укрштале су се и мешале, како између себе, тако и са старинцима на овом подручју (в. Petrović R. 1990: 165).

Мешање група становника дало је одлучујућу етничку физиономију овом крају у периоду од интензивних насељавања – у време и после српских устанака с почетка 19. века. Тада је Шумадија, као слободна територија, привлачила становнике других, још неослобођених области (према: Јовановић М. 1981: 12). Управо су ово чињенице од кључног значаја и за токове формирања физиономије народног музичког стваралаштва краја, онакве каква је затечена приликом првих систематских етномузиколошког теренског испитивања области, седамдесетих и осамдесетих година 20. века.

Област Шумадије, односно, средишње Србије, етнолози су идентификовали као део једне од најизразитијих метанастазичких области на Балкану. Она је данас истовремено и област прелаза између крајева са преовлађујућим динарским и са иним становништвом (Дробњаковић 1932: 199, 203). Такво одређење се односи и на Јасеницу: оно што је карактеристично, јесте чињеница да замишљена граница која дели области насељених становништвом различитог порекла – узето је да ову границу представља пут који од Младеновца, преко Белосаваца, Тополе и Чумићког Брда води за Крагујевац – пролази управо површином њене области (Дробњаковић, 1923: 197; Исти, 1932: 203; Јовановић М., 1979: 41). Чињеница је, такође, да у Јасеници бројчано преовлађују становници чији су преци досељени из динарских крајева. Западно од поменуте

границе, у Горњој Јасеници, у готово свим местима, динарски досељеници чине апсолутну већину. Источно од границе они бројчано и даље преовлађују, али су у значајном проценту присутни и припадници других метанастазичких струја: косовско-метохијске, моравско-вардарске, тимочко-браничевске и шопске. У неким местима Доње Јасенице већину чине досељеници са Косова и Метохије, у неким из шопске области, а у неким, истина ретким, стариначко становништво, које је као већинско присутно и у неколико насеља на западу области. Најстаријом селидбеном струјом сматра се косовско-метохијска (Дробњакović 1932: 202), за коју је Јован Цвијић изнео мишљење да има највише сродности са старо-седаљачким становништвом Шумадије (Цвијић 1966: 168).

Међу етнологима и другим истраживачима у употреби је још једна подела Шумадије која се у највећој мери односи и на терен саме Јасенице: наиме, с обзиром на разлику у конфигурацији терена, која се манифестује у правцу запад-исток, у етнологији и сродним наукама усвојени су термини *висока* (преко 500 m надморске висине), *средња* (од 400-500 m надм. вис.) и *ниска Шумадија* (испод 400 m надм. вис.). Висока Шумадија обухвата терен делова Горње Јасенице, Груже, Качера, Такова и западног дела Лепенице, *средња Шумадија* обухвата део Горње Јасенице, Груже и Лепенице, а *ниска Шумадија* обухвата Доњу Јасеницу, подручје око Космаја и источни део Лепенице и Белице, затим Левач и Темнић. Ова подела је од значаја због тога што Јасеница својом површином обухвата сва три наведена вида конфигурације терена. Та чињеница се показује важним податком у сагледавању распрострањености становништва одређеног порекла, а такође, како се показује, има значаја и у вези са постојећим разликама у говору, па, по свему судећи, и у музичком изражавању.

Чињеница од које полазимо у истраживање јесте – да су се до пре десет до петнаест година, времена када су у животу биле генерације казивача рођених у прве три деценије 20. века, у селима Јасенице могли наћи архаични примери вокалне музичке традиције, који се по свим важним параметрима могу поредити са старом традицијом других српских крајева. То оправдава претпоставку да су реликти архаичне сеоске музичке културе до времена бележења имали остварен континуитет током дугог временског периода, у овом случају најмање од времена најјачег прилива новог становништва – краја 18. и почетка 19. века, па и од времена које је томе претходило. Трагова у писаној форми о томе, на жалост, немамо. Ипак, у досадашњим, иако малобројним стручним радовима, учињен је одређен допринос историјском сагледавању појединих елемената вокалне традиције у Србији. Наиме, на могућност успостављања паралела између записа Вука Караџића с почетка 19. и теренских налаза из друге половине и с краја 20. века, указали су у својим радовима Драгослав Девић, говорећи управо о терену у непосредном суседству Јасенице (Девић 1964), и Димитрије Големовић, говорећи о ширем простору Ср-

бије (Големовић, 2006: 123-161). Податке о обредним и другим песмама у овом крају налазимо у публикацијама из друге половине 19. и из првих деценија 20. века, а затим, понајвише, у радовима из друге половине и с краја 20. века.

У том погледу, мишљења сам да традиционална сеоска музика Јасенице може бити од користи у сагледавању етногенезе овог краја. Њени последњи реликти понегде се, изузетно, могу забележити и данас, са јасно израженом разликом у својим елементима као обележјима традиције других предеоних целина у Србији.

Грађа прикупљена на терену Јасенице показује да се начини музичког изражавања на западу и на истоку области разликују. Зависно од места бележења, по принципу запад-исток, са појасом прелазних појава, карактеристике различитих дијалеката старијег вокалног слоја најчешће су јасно одвојене; постоје, такође, и различити видови њихове симбиозе. Ове појаве представљају изузетно занимљиву етномузиколошку тему, утолико пре што се мало стручњака до сада бавило проблематиком трагова различитих вокалних дијалеката на терену Шумадије и Србије у целини (прилоге овој теми налазимо у: Миљковић 1979 и Петровић Р. 1990).¹

На основу теренских налаза и објављених нотних записа са овог подручја, као и на основу претпоставке о несумњивом континуитету постојања елемената стариначког начина музичког изражавања у овом крају (што у значајној мери подупиру налази лингвиста – дијалектолога на приближно истом терену), као кључни проблем за објашњење постојања поменутих разлика у музичком изражавању на релативно малом простору поставља се питање везе традиционалне музике и етногенезе. У циљу расветљавања овог проблема, идентификоване су специфичности у жанровском и структуралном погледу, које одређене елементе вокалне традиције Јасенице доводе у везу са појединим музичким дијалектима целокупне српске музичке традиције. На основу тога, извршен је покушај да се, онолико колико је могуће, формира модел који би помогао осветљавању генезе појединих слојева вокалне традиције овог подручја у дијахронијском поретку. Одлучујућу тежину у овим истраживањима има сазнање о континуираном животу на овом терену: дуготрајном опстанку стариначког слоја становништва, са обележјима његовог говора, па, вероватно, и вокалне традиције; затим, подаци о заједничком животу припадника различитих миграционих струја на том простору: са југозапада и запада – динарске миграционе струје, као најмасовније и бројно најизразитије, косовско-метохијске, као најстарије и најпостојаније, и осталих струја са југа, југоистока и истока данашње Србије. Тема

¹ До сада, ова врста истраживања заснована на музичкој грађи у Србији није била систематски спроведена. Једина целовита студија на ту тему посвећена је вокалним дијалектима динарског становништва у Војводини (Ранковић 2012).

овог рада се задржава на одређењу међусобних веза различитих вокалних традиција српске сеоске певачке баштине.

Занимљива су питања која се отварају у вези са временским континуитетом живота одређених облика традиционалног певања у овом крају. Прво питање је везано за до сада код нас непроучавани аспект музичке традиције у Шумадији, па и у Јасеници – за вокалну традицију стариначког српског становништва, оног слоја који се кроз историју најмање померао са датог простора. Реч је о слоју вокалне традиције која је овде могла бити присутна од доба пре интензивног досељавања и која би, макар у траговима, могла очувати свој континуитет до краја 20. века. Друго питање је везано за могућности идентификовања облика које можемо препознати као „донете“ са неког од подручја исељавања; најзад, треће питање је у вези са облицима који су се развили на овом простору, током суживота и међусобних утицаја, и оних који су обележје новијег времена. Ова студија не претендује да може дати коначне одговоре на постављена питања, али ће у њему, с обзиром на расположиву грађу и претпоставке које из ње произлазе, бити указано на поједине смернице у циљу њиховог решавања.

ИЗВОРИ

Обрада овако сложене теме захтева увид у чињенице о историјској прошлости на датом подручју. При проучавању етногенезе један од кључних чинилаца јесте историчност: етногенеза је процес који тече у току одређеног временског периода и условљен је историјским догађајима. Утолико би сви трагови и документи о начинима музицирања из различитих временских периода на истом простору били не само добродошли, већ и неопходни у овој врсти истраживања (в. Земцовски 1969, 1977, 1988). На жалост, у домаћој науци су малобројни радови посвећени овој проблематици (в. *Dević* 2001). У испитивању прошлости усмене музичке културе, генерално, недостатак извора је отежавајући чинилац, што су стручњаци истицали немали број пута (в. нпр. *Doliner* 2001: 67-68). Упркос томе, више пута је исказан и став о томе да фолклор може бити релевантан извор за проучавање историје (*Sulițeanu* 1990: 190; *Zemtsovsky* 1990: 205-206), што, услед сложености проблематике, захтева, односно, подразумева интердисциплинарни приступ (*Sulițeanu* 1990: 198; *Doliner* 2001: 69) – увид у сазнања у домену других сегмената нематеријалне баштине становника истраживаног краја. Тако, и за потребе израде ове тезе узети су у обзир резултати које су дале различите науке: пре свега, етномузикологија, али и историја, етнологија и лингвистика (дијалектологија).

При изради овог рада коришћена је, пре свега, обимна етномузиколошка литература која се односи на истраживано подручје и на друге,

суседне и удаљеније области, и етномузиколошка литература која посвећује пажњу појединим проблемима третираним у раду. Од кључне важности су теренски снимци народних мелодија и записи (транскрипције) са овог подручја, као и сви релевантни подаци који пружају било какву информацију о начинима народног певања у том крају у прошлости и данас.

Први познати нотни записи, њих неколицина, који се могу довести у везу са облашћу Јасенице и за које се може са великом дозом сигурности претпоставити да одражавају део музичке традиције Доње Јасенице, настали су осамдесетих година 19. века (Веселиновић 1886; Исти, 1887). Документи о народном певању у околини Тополе уз које је наведено и неколико текстова песама, потичу с почетка 20. века (Исаковић 2006: 52).

Најстарији познати нотни записи за које смо сигурни да потичу из овог краја (о етномузиколошким испитивањима у области видети *Прилог II*, Карту II/1), датирају из педесетих година 20. века; њих је начинио етномузиколог Миодраг Васиљевић, на основу певања казивача из Орашца и Горње Шаторње (Васиљевић 2008: 164, 204).² Из истог времена потиче и Васиљевићева драгоцену рукописна грађа – попуњени анкетни листови, односно, ђачки одговори на питања у оквиру анкете коју је Васиљевић спровео међу ученицима Мешовите учитељске школе у Крагујевцу 1951. и 1952. (в. Васиљевић 1951/1952). Питања су се односила на традиционалну извођачку праксу и терминологију у селима где су ученици рођени, највише са подручја Јасенице, Лепенице и Груже, тако да су одговори који се односе на јасеничка села од непроцењиве користи за овај рад.

Етномузиколошка испитивања на овом терену под окриљем научних институција започела су шездесетих година 20. века, када је сарадница Музиколошког института САНУ, етнокорееолог Милица Илијин, снимала народно певање и свирање у селу Јагњило (Доња Јасеница); из истог села потиче и грађа коју је у приближно исто време прикупио етномузиколог Драгослав Девић.³

Током седамдесетих и осамдесетих година, етномузиколог Љубинко Миљковић вршио је теренска снимања у оба дела области,⁴ за потребе Радио Београда; јавности је, међутим, доступна само његова грађа са подручја Доње Јасенице, објављена у обимном нотном зборнику (в. Миљковић 1986). У Горњој Јасеници је током осамдесетих и деведесетих година 20. и у првим годинама 21. века грађу сакупљала и Јелена Јовано-

2 Увид у садржај ове збирке стекла сам пре њеног објављивања, љубазношћу Зориславе М. Васиљевић.

3 Грађа проф. Девића се налази у Фоно архиву Факултета музичке уметности. На жалост, будући да још увек не постоје њене копије у дигиталној форми, она ми није могла бити доступна за потребе израде ове студије. Стога су у раду коришћени само објављени подаци о њеном садржају, као и они у рукопису (Девић 1979; Исти 1997).

4 Део ове грађе љубазно ми је уступио сам Миљковић; други део, такође веома сужен избор, добила сам каснијих година, љубазношћу његовог сина, на чему му овом приликом срдечно захваљујем.

вић; део ове грађе је објављен, а део је стављен на увид јавности тек појавом овог рада. На истом терену су током последњих деценија 20. века бележили грађу и етномузиколози и студенти (хронолошким редом): Петар Вукосављевић, Мирјана Лазаревић, Сања Ранковић и Марјана Новаковић.⁵

Кад је реч о самосталном теренском етномузиколошком истраживању аутора ове студије у Јасеници, прво теренско снимање обављено је децембра 1984. године, када сам са Димитријем Големовићем⁶ посетила село Доња Шаторња. Систематски рад на терену уследио је јануара 1988. године и трајао је интензивно до јесени 1990. У том периоду испитана су села у Горњој Јасеници: Белосавци, Блазнава, Божурња, Брезовац, Винча, Војковци, Вукасовци, Јарменовци, Липовац, Љубичевац, Маслошево, Манојловци, Пласковац, Овсиште, Страгари, Горња и Доња Трешњевица, Горња и Доња Шаторња, укупно 19 села и заселака. Снимљено је 38 аудио касета од 60 и 90 минута, претежно музичког материјала – вокалног, инструменталног и вокално-инструменталног извођења, као и казивања. Од самог почетка рада на терену вршен је и систематски рад на транскрибовању и аналитичкој обради снимљене грађе.

Други део истраживања уследио је почетком 21. века: 2000. и у периоду од 2005. до 2009. године. Снимања су обављена у насељима Доње Јасенице: Горовичу, Жабарима, Загорици, Клоки, Маскару, Наталинцима, Рајковцу, Светлићу, Доњој Трнави, и у насељима северног (претежно равничарског) дела Горње Јасенице: Врбици и Орашцу, укупно 11 села. У том периоду снимљено је 18 часова материјала – првенствено казивања, а у знатно мањој мери и певања и свирања. У истом периоду обављена су и снимања у Лепеници (заједно са кореографом Славицом Михаиловић у местима Баточина и Црни Као, 2006).

Као примарни критеријуми за одређивање мреже пунктова примењени су географски – с обзиром на географски положај насеља и на одлике рељефа – и метанастазички – посећена су села у којима бројчано преовладавају становници различитог порекла. Поједини пунктови су, на жалост, остали тек делимично обрађени. Разлог томе је на првом месту немогућност налажења одговарајућих казивача, што је проблем са којим смо нарочито суочени у времену у којем живимо. Неколико места је, услед изостанка очекиване помоћи током планирања одласка на терен, остало непосећено; реч је о Гарашима, Јеловику, Мисачи, Крћевцу и Котражи. Будући да изостанак податка из било ког од насеља може довести у питање валидност закључака, овај проблем је премошћен узи-

5 Срдачно захваљујем госпођи Светлани Стевић-Вукосављевић, на љубазности што ми је уступила грађу коју је на терену снимео њен супруг. Захваљујем, такође, колегиници Сањи Ранковић за уступљену грађу, као и колегиници Злати Марјановић што ми је омогућила приступ снимцима Марјане Новаковић.

6 Димитрије Големовић је у то време био асистент на Одсеку за етномузикологију при Факултету музичке уметности.

мањем у обзир података о истим типовима песама из контролних пунктова – из села која се налазе у областима у непосредној близини Јасенице: Космаја, Лепенице, Груже и Такова.

С обзиром на то да је акценат истраживања од почетка био на најстаријем слоју вокалног наслеђа, најоптималнијим саговорницима и приликом првих и приликом последњих истраживања показали су се припадници старије генерације, у првом реду они који су били рођени током прве две деценије 20. века. Изванредним испитаницима чинио их је не само тип информација које су могли да дају, већ и специфичан дух времена који је чинио део њиховог идентитета – времена када су елементи традиционалне, патријархалне културе још били доминантни у шумадијским селима. Казивачи млађе генерације, рођени током треће деценије 20. века и касније, дају другачији тип информација, што је последица корених промена које су после Другог светског рата наступиле у сеоској традиционалној култури области, па и у њеној вокалној традицији.

Настојала сам да села посетим више пута и да у сваком селу разговарам са што више казивача. Елементе старе вокалне традиције и песме које припадају жанровима годишњег и животног циклуса најбоље су ми преносиле жене (као што показују и искуства других истраживача; в. нпр. Petrović А. 1990). У новије време је, на жалост, веома тешко пронаћи казиваче спремне да говоре о начину живота у прошлости, а још теже оне који су вољни да запевају, што представља део бремена данашњег доба, и што може бити предмет засебне етномузиколошко-социолошке студије. Зато су почетком 21. века у највећој мери забележена казивања и покушаји реконструкције некадашњих прилика за певање, уз настојања да се дође макар до података о старим песмама и мелодијама и њиховој функцији.

Погодност рада на терену осамдесетих година била је у томе што је у то време редовно одржавана општинска манифестација „Сусрети села“ и што су на њој редовно учествовали сеоски певачи, свирачи и играчи. Захваљујући тој околности, живот традиционалне песме и свирке на селу био је продужен, а интерес за њу је био жив и међу самим казивачима и у њиховом окружењу. Упркос томе што су припреме за наступе често узроковале и уношење одређених промена (иновација) у традиционални вокални репертоар, најчешће у функцији постизања веће атрактивности самих сценских наступа (в. детаљно у: Hofman 2012), чињеница је да се од чланова активних група певача у то време могао прикупити вредан материјал.

Прикупљање грађе у годинама од 2000. надаље обављено је као део рада на пројекту Фонда за научно-истраживачки рад САНУ.⁷ Снимци

7 Реч је о Пројекту Ф-104, под називом Снимање српске народне музике, у оквиру делатности Одељења ликовне и музичке уметности САНУ.

начињени у овом периоду чине део звучне колекције Музиколошког института САНУ.

У посећеним селима Горње и Доње Јасенице снимљено је неколико стотина лирских, епско-лирских песама, песама уз гусле и инструменталних комада (на свирали, свиралчету, двојницама, *окарини*, листу, усној хармоници, хармоници и виолини). Из овог корпуса снимљене грађе, за потребе овог рада одабрани су примери старијег сеоског певања, примери *хибридних* облика и, у мањој мери, примери новијег сеоског певања, *на бас*.

Од времена првих посета аутора терену Јасенице до данас, није био прекинут континуитет контакта истраживача са казивачима. Дугогодишње познанство и сарадња у професионалном погледу, али и у неформалним приликама, учинили су да посете терену постану део личног опита и животног искуства, које, уз непрестано учење, омогућава развој дубоког и свеобухватног приступа сакупљеној музичкој грађи (в. детаљније о приступу овог типа и његовим предностима: Katsanevaki 2007).

Као основа за сагледавање појединих појава у ширем контексту, од велике важности су подаци о народном певању у суседним шумадијским областима. Шумадија као целина до сада није детаљно етномузиколошки истражена, нити су резултати извршених испитивања обједињени (в. о томе Јовановић 2007). Подаци којим располажемо потичу из следећих области, гледано са запада на исток: Такова (Големовић 1994), Грузе (Петровић Р. 1989, Ista, 1990; Петровић, Јовановић 2003; Вукичевић-Закић 1992), Рудничког Поморавља (теренска грађа Марте Гајић и Јелене Јовановић), Космаја (теренска грађа из Звучне колекције МИ САНУ, снимила Ана Матовић), Лепенице (теренска грађа Славице Михаиловић и Ј. Јовановић), Белице (Ranković 2008) и Поморавља (теренска грађа из Звучне колекције МИ САНУ, снимила Р. Петровић). Реч је, дакле, о подацима у научним студијама и монографијама и у оквиру збирки необјављених теренских снимака.

Промене које су током друге половине 20. века изазвали медији својим великим утицајем на традиционално музичко стваралаштво такође је у стручном погледу, са непосредним теренским искуством и увидом у садржаје музичких програма у медијима седамдесетих и осамдесетих година, пратио и у својим текстовима подробно описао Љубинко Миљковић (Миљковић, 1982, 1984, 1985, 1987, 1990).⁸

8 Последице утицаја медија и свих поменутих друштвено-економских процеса на обликовање начина музичког изражавања на терену у другој половини века (в. о томе и Petrović R 1974; промене су уследиле нарочито 70-тих и 80-тих година, у време кад је сакупљана грађа на овом терену), састоје се, констатовано, је, у усвајању новијих облика музицирања; ови процеси, дакле, иницирају убрзане промене у музичкој традицији краја и *замене* одређених елемената другим (термин према: Shils 1981). Последице ових процеса и музички елементи који преовлађују услед тих промена, с обзиром на то да су се одвијали тек у релативно скорије време, неће бити предмет разматрања у овом раду.

Поред етномузиколошке, од непроцењиве важности за овај рад је расположива историјско-етнолошка литература која обрађује проблематику миграционих процеса на тлу Шумадије и Јасенице од Средњег века до данас, а нарочито у последњих две стотине година. Сазнања из ове научне области од великог су значаја за формирање контекстуалне основе за етномузиколошки рад; њени домети представљају главне ослонце у историјским чињеницама кад је реч о терену Јасенице.

Историчари који су посветили пажњу комплементарности историјских и етнолошких истраживања истичу аспект миграција, односно, метанастасичких кретања као подједнако важан и за једну и за другу науку. Уз то, директан утицај етнолошке науке на историјску огледа се и у Цвијићевим драгоценим запажањима о утицају географске средине на начин људског живота и на формирање психичких типова (Стојанчевић 1974: 60, 61). Према Цвијићу, историјски моменти били су узроци многих промена у облицима народне културе; по њему, „сви важнији историјски догађаји били су прекретнице у преображају, променама и мењању начина живота, обичаја и етничке структуре подручја на којима су се дешавали ти историјски догађаји“ (Стојанчевић 1974: 61). Очигледно је да је, у случају вокалне традиције Јасенице, један од важних историјских догађаја који имају значај прекретнице и за насељавање области и за формирање њеног психичког типа, па и музичког речника, успостављање новоослобођене територије и истовремено почетак најјачег прилива насељеника из динарских области: реч је о 1809. години.

Поред етнолошке литературе из прве половине 20. века о становништву и народним обичајима у Јасеници (Цвијић, Ердељановић, Ђорђевић Т., Дробњаковић), новија истраживања су такође дала резултате. Током 80-тих и 90-тих година покренута су два научно-истраживачка пројекта са циљем изучавања културе и традиције у Шумадији,⁹ тако да су одређени кораци учињени и на плану проучавања традиционалне културе Јасенице. Нажалост, постоји несразмера у степену проучености и бројности расположивих података кад је реч о Горњој и Доњој Јасеници: далеко више података се односи на западни део области.¹⁰

Лингвистичка (дијалектолошка) истраживања на овом терену дала су изузетно значајне претпоставке и закључке, који су од велике помоћи у процесу сагледавања слике музичке традиције овог краја (Ивић, Ре-

9 У то време, организација Млади истраживачи на Универзитету у Београду спровела је теренско истраживање Јасенице и објављено је неколико радова као резултат тог истраживања, међу њима и један етномузиколошки и етнокореолошки (в. Stanković S. 1992). Затим, године 1992, огранак САНУ у Крагујевцу и Универзитет „Светозар Марковић“ у овом граду покренули су вишегодишњи научноистраживачки пројекат интердисциплинарног истраживања Шумадије. Одређени резултати рада на овом пројекту у међувремену су објављени. На жалост, колико је познато, у рад пројекта није био укључен ни један етномузиколог.

10 Секундарни извори којима сам се служила током израде ове студије јесу народна предања у којима су очувана сведочанства о начину некашњег прослављања празника годишњег циклуса (Паунић 1996).

метић, Бошњаковић). Ове резултате узимам у обзир не само због чињенице да је облике традиционалног изражавања потребно, и неопходно, посматрати у склопу комплекса сегмената народног живота, као део опште духовне културе, већ и због методолошког поступка у области лингвистике, а чији су принципи и искуства итекако применљиви на етномузиколошку грађу.

До данас је објављена и новија литература о миграцијама и перманентним друштвено-економским променама у селима у Србији током 20. века. Овим процесима посвећена су опсежна истраживања код нас и у иностранству (Влаховић 1974; Радовановић и Николић 1980; Foley 1977; Halpern В. 1977; Halpern J. 1977; Isti 2006; Павковић 2005), базирана на теренском раду и на анкетама. Литература ове врсте помаже при идентификовању одређених појава новијег датума у домену традицијске сеоске културе и при покушају њиховог смештања у дијахронијску димензију.

МЕТОДЕ

Основне методе примењене у овом раду, које су полазна тачка за даља истраживања, јесу метода теренског рада, транскрипције и мелопоеетске анализе. Мелопоеетска анализа има посебно место: захваљујући њој, у традиционалној вокалној музици Јасенице, у оквирима сродних структурних односа – мелодијских модела – уочавамо разнородне елементе музичке структуре, које сагледавамо у светлу одговарајућих података о етногенези области; реч је о принципу који је сматран релевантним управо у овом контексту (видети: Земцовски 1977). Уочене различитости и сличности, које на разним нивоима откривају природу повезаности вокалне традиције истраживаног подручја са традицијом матичних и етапних области исељавања, али и резултате двовековне коегзистенције досељеника из разних крајева, представљају занимљиву и интригантну тему. При томе се ослањамо на резултате не само историјских и етнологских, већ и лингвистичких истраживања, у циљу успешнијег разумевања разноликости музичке културе Јасенице.

На жалост, у домаћој литератури посвећеној народном животу и обичајима није много разматран сâм проблем утицаја миграционих токова на различите аспекте традиционалног духовног стваралаштва. Један од ретких покушаја трагања у правцу упоредног сагледавања различитих сегмената народне духовне културе – говора и обичаја – у метанастасичкој области, методом повезивања резултата етнологских и лингвистичких испитивања, извршио је Петар Костић на терену источне Србије. Ова истраживања су показала да се у датим крајевима границе распрострањања говорних дијалеката поклапају са распрострањењем одређених начина празновања новогодишњих празника (Костић

П. 1963: 67-68, 89-90). Поред овог рада, ретки су други текстови који третирају поједине аспекте традиционалне духовне културе у контексту сусрета и сучељавања различитих миграционих струја у Србији (в. нпр. Љубинковић 1992).

Иако су осврти на миграционе токове становништва обавезни прилози мноштву радова и студија наших етномузиколога, овом приликом бих, као целовите студије које су резултати упоредних истраживања етногенезе и музике на терену Србије и Балкана, истакла радове Драгослава Девића (Девић 1990; Исти, 2002). Његова истраживања се у методологији ослањају на радове етномузиколога Изаљија Земцовског (Земцовски 1969, 1977, 1988), у којима је наглашена улога музике у изучавању етногенетских проблема (Исти, 1969, 1988). Штавише, овај научник истиче став о релевантности фолклорне музичке грађе за извођење претпоставки о њеном континуитету у дужем временском периоду, односно, о постојаности усменог музичког стваралаштва као „фундаменталног својства музичке усмене традиције”, или, другим речима, као „етничког стереотипа понашања, чија очуваност постаје залог пунокрвног постојања етноса” (Земцовски 1988), и то у оквиру мало или нимало промењених услова живота њених носилаца (видети и: Witmer 1993: 250-251; Величковска 2006: 5-6). Овакав став је у овом раду преузет као један од аксиома, јер, на основу литературе и теренских налаза, полазна тачка у истраживању јесте претпоставка да начин живота на селу у области Јасенице није био значајно промењен од времена њеног интензивног насељавања почетком 19. века, све до шездесетих или седамдесетих година 20. века.

На могућност сагледавања континуитета у традиционалној сеоској музици Србије у временском трајању од два века указује Драгослав Девић, у једном од својих ранијих радова: „Ако прихватимо мишљење, да мелодије конзервирају стихове, да се песма певањем чува и преноси с колена на колена и тако наставља да живи и даље до данашњих дана, то у народу заједно са осталим старим и новим песмама живи и само певање из Вукова времена, као што за многе од њих на терену и констатујемо. [...] Није, дакле, још касно пронаћи и записати певање можда и свих песама чије текстове нам је Вук забележио и сачувао“ (Девић 1964: 694). На другом месту, Стана Ђурић-Клајн, коментаришући однос мелодија из Вукове збирке из 1915. и њихових касније забележених варијаната, пише: „Сва ова поређења показују како се у току времена наше народне мелодије преиначују и развијају упоредо са све сложенијим условима у којима живе наши народи, а с друге стране како се њихова основа упорно и постојано одржава“ (Ђурић-Клајн 1987: 207, подв. Ј. Ј.). Времена настанка оба текста била су у културном, економском, идеолошком и многим другом погледу ближа „старијим“ временима, него данашњем. Утолико пре, сматрам да грађа која припада категорији старије сеоске

музичке традиције, прикупљена на терену последњих деценија 20. века од аутентичних казивача и преносилаца, дефинитивно може да буде узета у обзир као поуздано сведочанство о физиономији традиционалне сеоске музике одржаној током дужег временског периода.¹¹ Са ставом о поузданости музичко-фолклорне грађе као одраза људског начина мишљења и живота из далеке прошлости сагласни су, такође, неки од најеминентнијих ауторитета у области европске и светске етномузикологије (Zemtsovsky 1990: 207; Sulișteanu 1009: 190; Czekanowska 1990: 203). Оно што је за овај рад посебно значајно, јесте чињеница да је управо територија централне Србије, уз терене Пољесја, Руског Севера, западног дела Бугарске и друге, окарактерисана као једна од могућих „словенских архаичних области“ (Толстој 1995: 17-18).

Теренским испитивањима обављеним на прелазу два миленијума, услед крупних промена у домену економских прилика и општих услова живота у Србији и, паралелно са тиме, услед смене генерација казивача, показало се да реликти старе вокалне традиције неумитно ишчезавају из живе извођачке праксе, али и из искуства и сећања сеоских житеља. Стање на терену данас представља само завршницу процеса који су наговештени, а у Шумадији и праћени и проучавани од историчара, етнолога, социолога и етномузиколога већ од друге половине 20. века (Стојанчевић, Недељковић, Влаховић, Халперн, Миљковић). Радмила Петровић је на основу сопствених теренских истраживања у Шумадији дошла до закључка да се у народној музици ове области у периоду после Другог светског рата могу пратити следеће промене: „а) редукција традиционалних функција народних песама везаних за патријархалну културу, б) редукција традиционалног музичког репертоара и посебно редукција традиционалних музичких инструмената, ц) појава естраде као нове друштвено-културне функције која прерађује све што је традиционално, а и отвара путеве новом стваралаштву, новој народној песми“ (Petrović R. 1990: 165). Данашње стање традиције, које је резултат сложених социо-културних процеса на овом терену (и на ширем простору Србије) током друге половине и, нарочито, краја 20. и почетка 21. века, и у којем се стари слој музичке традиције који је централна тема ове студије веома тешко може разазнати, овог пута неће бити предмет разматрања.

Свеобухватним увидом у вокалну традицију Јасенице уочени су музички елементи одређених територијалних обележја (на какве је указано у: Гошовский 1971: 19). Њихова шира географска распрострањеност показује припадност различитим културним ареалима у Србији: на њеном западу, што упућује на динарско порекло, као и на њеном југу, југоистоку и истоку, што упућује на порекло друге врсте. На основу ет-

11 Занимљива подударност између настојања у овом раду и у раду Драгослава Девића састоји се у томе да се оба позивају на грађу из исте географске области: Девићево саопштење је базирано на теренским налазима старије вокалне традиције из села Влашка, у области Космај, у непосредној близини северне границе Јасенице (Девић 1964, примери 2 и 3).

номузиколошке, али и етнологске и дијалектолошке грађе, показује се да Јасеница представља пограничну зону већих ареала традиционалне духовне културе; она је њихова периферија – подручје њиховог сусрета и прожимања, или, у неким случајевима, превласти елемената једног од њих, са мноштвом карактеристичних локалних стилских одлика, што је генерална карактеристика оваквих терена (в. Плотникова 2004: 251). Овај рад представља покушај да се утврде степени и начини сусрета различитих музичких дијалеката, на релативно малом узорку вокалног наслеђа западног, односно, источног дела Јасенице. Овај задатак се не показује као лак, услед хетерогености музичких елемената карактеристичних за грађу у оба дела области, поглавито у источном делу. У раду ће бити праћена територијална распрострањеност одређених музичких елемената и структурних типова, као и њихова функционална заступљеност, а познавање до сада у нашој литератури описаних елемената појединих српских сеоских вокалних дијалеката помаже да се разумеју појаве на периферном терену њихових сучељавања, као што је Јасеница.

При томе, биће примењен хоризонтални – просторни, и, где год материјал пружа довољно података који то дозвољавају, вертикални – временски принцип (према: Величковска 2006: 6-7). Истовремено, овај рад је и покушај остварења упоредно-типолошког и упоредно-историјског приступа, према принципима о којима су писали руски фолклористи Борис Путилов и Изаљиј Земцовски (Путилов 1972; Земцовски 1972), а у сагласју са принципима истраживања из домена историјске дијалектологије на терену централне Шумадије (према: Ивић 1955/1956), укључујући нова искуства и постулате које су развили и применили научници „московске етнолингвистичке школе“ у оквиру савремених лингвистичких истраживања (Толстој 1995; Плотникова 2004: 7; Соболев 2005). Будући да су у овом раду методи лингвистичких испитивања морали бити примењени на грађу друге врсте – на музички материјал, основни принципи у аналитичком приступу, са могућношћу дијахроног сагледавања одређених појава, преузети су из етномузиколошког рада Владимира Гошовског (Гошовский 1971). Техника картографисања, која је у овом раду такође примењена, следи принципе које су до сада у својим радовима образложили лингвисти (Ивић, Реметић, Бошњакковић; Толстој, Плотникова, Соболев) и, у мањој мери, етномузиколози (Гошовски, Земцовски). На њихове могућности у домаћој етномузикологији, путем успостављања „музичких изоглоса“ као географских граница распрострањања музичких појава, указао је Драгослав Девећ (Девећ 1996: 234-235). На тај начин, забележена теренска грађа и ареали распрострањености одређених њених елемената постају предмет *мелогографије* (пандану *етнолингвистичке географије*, Плотникова 2004: 11), као дела географског аспекта етномузиколошких истраживања, неопходног „за одређење путева миграција

насељавања и следа асимилације, а такође и за историјске и етногенетске закључке“ (Гошовский 1971: 20), уз јак ослонац у чињеницама о одређеним контекстима у којима су ови елементи изражени.¹²

На оправданост постојања ослонаца у лингвистичким методама при проучавањима из области других хуманистичких наука, па и из области етномузикологије, указали су велики ауторитети који су учествовали у изграђивању методологије „московске етнолингвистичке школе“ (в. Толстој 1995а: 46; Пашина 2012).¹³ Реч је о чињеници да су и језик и музичка традиција једне културе елементи етничког и културног типа, који „мора да се ослања не на једно или неколико различитих обележја, него на читав комплекс обележја, на читав `знаковни простор`, у којем сваки показатељ добија своју локализацију“ (Исто, 23; в. такође: Тодоровић 2008). Сродним идејама посвећивана је подробна пажња и у радовима западних истраживача (в. нпр. Feld and Fox 1994: 37-38; Shepherd and Wicke 1997: 135, 183, 184, 210); но, за приклањање методама „московске школе“ за потребе овог рада одлучујући аргумент био је разрађена методологија коју она пружа, а која је примењена и прилагођена материјалу који је структурно и функционално сродан јужнословенском и, генерално, посвећена проблематици која може бити актуелна и у проучавању традиционалне вокалне праксе у Србији. Други разлог оваквог опредељења састоји се у чињеници да и у оквиру српске лингвистике постоје тенденције да се усвоји овај метод истраживања, што отвара широке могућности интердисциплинарног, паралалног сагледавања одређених појава на истим теренима.¹⁴

Управо техника картографисања, примењена на музичку грађу, може да отвори пут ка реконструкцији начина старијег сеоског народ-

- 12 У некадашњој Југославији била је покренута, а делом и остварена идеја о картографисању појава у области материјалне и духовне културе: рад на *Етнографском атласу Југославије* био је започет током шездесетих година 20. века, уз коришћење одговарајућих детаљних упитника. Резултати ових истраживања објављени су у Првом (пробном) тому *Етнографског атласа Југославије*, издатом у Загребу (1989); даљи рад на пројекту је обустављен после распада Југославије (видети детаљније: Đaković 2003). За увид у ове податке, срдечно захваљујем др Биљани Сикимић.
- 13 Овај метод данас следи такође и читав низ научника у Украјини (и Белорусији), што је последњих година резултирало серијом изузетно вредних међународних зборника радова у издању Музичке академије у Кијеву, под насловом *Словенска мелогографија (Слов'янська мелогографія)*, узорно опремљених мелогографским атласима; ур. Ирина Клименко (Ирина Клименко).
- 14 Ако се упореде методе теренског испитивања говорних дијалеката и народног певања, мора се рећи да је приликом лингвистичких истраживања, објективно, далеко лакше доћи до довољног броја релевантних података. За бележење најстаријих слојева музичке традиције, најзахвалнији саговорници и казивачи су старије жене, домаћице. Чест је случај да оне нису рођене у селима у којима је вршен теренски рад; приликом разговора са њима, међу добијеним подацима се разлучују они који се односе на место бележења и на родно место казивача, а сви подаци се проверавају у другим селима. С друге стране, мушкарци као казивачи дају другу врсту информација: њихово је животно искуство другачије и, по правилу, носиоци су другог репертоара. Комуникативност и отвореност најчешће су особине носилаца музичке традиције. Њихова потреба за певањем, па и потреба да се њиме представе као индивидуе, чини их приступачним и захвалним саговорницима.

ног певања, као и „да омогући продубљивање знања о архаичности“ одређених сегмената традиционалне духовне културе (Плотникова 2004: 18). Изузетно инспиративна мисао, која сеже истовремено у хоризонталну (просторну) распрострањеност културних елемената, и у вертикалу дијахронијске димензије, јесте следећа: „дијалекти језика јесу његова дијахронија, распршена у пространству“, као и констатација да се захваљујући картографији може открити „цео низ хронолошки различитих делова народне културне традиције“, да се могу идентификовати различити степени изражене старости, као и новина у традицији (Исто; в. и Толстој 1995: 13 и фн. 1). Због тога је техника картографисања примењен и у овом раду, како би се дошло до сазнања о распрострањености одређених елемената музичке структуре вокалне традиције Јасенице, увек у односу на контекст у којем се јављају, и то како у самој истраженој области, тако и на ширем терену Србије и околних крајева.

Као помоћна у раду са казивачима коришћена је и метода по угледу на искуства у дијалектолошким истраживањима; казивачима су предочавани одређени мелопоеетски облици и од њих је тражено да их идентификују на свој начин – као своје или туђе, и да их као такве именују. Ова метода се показала веома захвалном у истраживањима и дала је валидне резултате. У раду ће за одреднице које су потекле од самих казивача, које одају поглед „изнутра“, бити коришћен термин *емски* (према: Вукичевић-Закић 2006: 107).

При приступању вокалној традицији Јасенице, у поглављу *Јасеница: географско подручје и порекло становништва*, у обзир су најпре узете, као што је већ речено, одлике самог терена који се истражује, његов географски положај и историјске околности његовог настањивања. Овај део рада се у потпуности ослања на постулате у истраживању које су успоставили Јован Цвијић и његови следбеници, у првом реду Боривоје Дробњаковић. Уз све податке које они доносе, у овом раду је коришћена и њихова терминологија у вези са токовима досељавања и етничким процесима на овом терену.¹⁵ Потом су, у поглављу *Резултати етнолошких и лингвистичких истраживања у области*, изложени налази о традиционалној култури и говору у Јасеници из домена двеју блиских хуманистичких наука, етнологије и лингвистике. Овом делу рада придружени су *Прилог I* (табеле са подацима о саставу становништва појединих насеља) и *Прилог II*, Карте I.

Музичкој грађи пажња је посвећена у наредним деловима студије. Најпре су објашњене прилике у којима се у Јасеници певало и жанрови

15 Радови наведених научника су оштро критиковани у новијим текстовима појединих домаћих антрополога (в. нпр. Миленковић 2008: 40-47, 49), али, будући да је њихов, а нарочито Цвијићев допринос до сада непревазиђен у домену домаће етнологије и антропогеографије, као и теорије о метанастазичким кретањима, у овој студији се руководим резултатима њиховог рада.

који су у овом крају (били) заступљени.¹⁶ У обзир су узете, с једне стране, песме које припадају старијем музичком слоју, чија је функција утврђена у патријархалној сеоској заједници и, с друге стране, песме новије традиције које улазе у корпус обредно-обичајног циклуса, или које се у оквиру одређених жанрова надовезују на стару традицију. Поред њих, предмет истраживања ће, у мањем броју, бити и новије песме опште намене, у чијој се структури одражавају одређени процеси и уочавају општа места у традицији *на бас*, али и посебности терена Јасенице.

Неколико поглавља је посвећено самој музичкој структури прикупљене грађе. Оволико простора јој је морало бити дато услед њених противречних особина: великој хетерогености у оквиру релативно јасних и чврстих структурних оквира. Полази се од резултата мелопоетске анализе и података о музичкој структури: поглавље *Мелопоетска анализа* садржи резултате аналитичког поступка по различитим параметрима текстуалне и музичке структуре певаних песама из Јасенице. Затим се приступило елаборацији елемената који омогућавају синтетичан поглед на традицију Јасенице и њених делова: у поглављу *Мелодијски модели*, издвојени су структурни елементи који представљају „најмање заједничке садржаоце“, односно, „константе“ у вокалној традицији целе области и, посебно, њеног западног и источног дела – карактеристични мелодијски модели. Након тога, истакнуте су специфичности које показују јединственост, односно, разноликост вокалне традиције овог терена: у поглављу *Посебности вокалне традиције Горње и Доње Јасенице* описане су специфичности структуре унутар успостављених „константи“. Посебности о којима је реч испољавају се, по правилу, с обзиром на географски положај насеља у којем су забележене. Овом делу рада придружен је Прилог II, мелогеографске карте на којима је дат приказ географске распрострањености одређених мелодијских модела, жанровске заступљености, тонских низова, типова двогласа или једногласа и различитих аспеката мелопоетских облика. Ова група карата показује слику реалног стања вокалне традиције на терену Јасенице током седамдесетих и осамдесетих година 20. века, када су вршена најинтензивнија и најплодотворнија теренска истраживања. За картографисање су изабрани првенствено они сегменти вокалне традиције који су бележени у највећем броју и чији преглед даје најјаснију слику о појединостима старијег певачког наслеђа у крају.

Поглавље *Карактеристични мелодијски модели и други структурни елементи вокалне традиције Јасенице у ширем географском и дијалектном контексту* даје шири поглед на распрострањеност модела и њихових карактеристика, чије се специфичности могу читати као припадајуће шире распрострањеним српским музичким дијалектима, сучељене на простору Јасенице. С обзиром на ареале распрострањања

¹⁶ Реч је о реконструкцији на основу теренских налаза и података из литературе.

одређених модела и на њихову жанровску припадност, дата је могућа интерпретација генезе модела у Јасеници и њихових особина у дијахроничкој димензији. Овом делу рада придружен је *Прилог II*, Карте III, где је приказана географска распрострањеност одређених модела као карактеристика појединих жанрова на територији данашње Србије и, у мањој мери, подручја у њеном суседству. Ова група карата садржи податке који потичу из различитих извора и од различитих записивача, у времену од краја 19. до почетка 21. века.

Закључак рада је заснован на свим претходно изложеним, описаним и анализираним аспектима вокалне традиције и, шире, духовне културе (обичаја и говорних особина) на простору Јасенице, а с обзиром на постојеће податке о пореклу њеног становништва. Дијахроничка димензија вишеструко представљене и подробно анализираних грађе – вокалне традиције Јасенице, објашњена је према постулатима „московске етнолингвистичке школе“ и наших еминентних дијалектолога, овог пута примењеним на етномузиколошку грађу.

Рад садржи и *Прилоге III* и *IV*, које сачињавају транскрипције мелодија са терена Јасенице и са других подручја. Примери у *Прилогу III* (њих 285, у студији графички истакнутих), одабрани су из целокупног корпуса снимљене и транскрибоване грађе; већином припадају старијем сеоском вокалном слоју. Допунску грађу, дату у *Прилогу IV*, чине до сада необјављене транскрипције релевантних примера, узетих у обзир ради прецизнијег сагледавања разнородних музичких елемената који чине укупно јасеничко музичко наслеђе. Нотни материјал потиче из суседних области у Шумадији: Космаја и Лепенице, али и из других крајева Србије и области изван ње: Војводине, Сјенице, Косова, Херцеговине.

*

Срдечно захваљујем колегама који су својим сугестијама помогли током рада на студији: етнологима Милу Недељковићу и проф. др Оливери Васић, етнолингвистима др Биљани Сикимић и др Жарку Бошњакковићу, етномузиколозима – професорима др Драгославу Девићу и др Димитрију Големовићу, др Мирјани Закић и др Сањи Радиновић. Захваљујем својим пријатељима који су ми неизмерно помогли током дугогодишњег теренског рада, посебно Првославу Мајсторовићу из Тополе, Маријани, Милошу и Вери Јовановић из Јарменоваца, Зорану Јевтићу из Светлића и Драгану Адамовићу из Орашца. Најзад, ова књига је сведочанство о предусретљивости и доброту мојих бројних, драгих казивача из Јасенице, који су радо излазили у сусрет и кроз певање, свирање, казивања и пријатељство давали најбољи део свог богатог животног искуства. Неизмерно им хвала на томе.

Најзад, захвалност за разумевање, стрпљење и подршку током дуготрајног рада на студији, с љубављу изражавам члановима своје најуже породице, Владимиру и Смиљани.